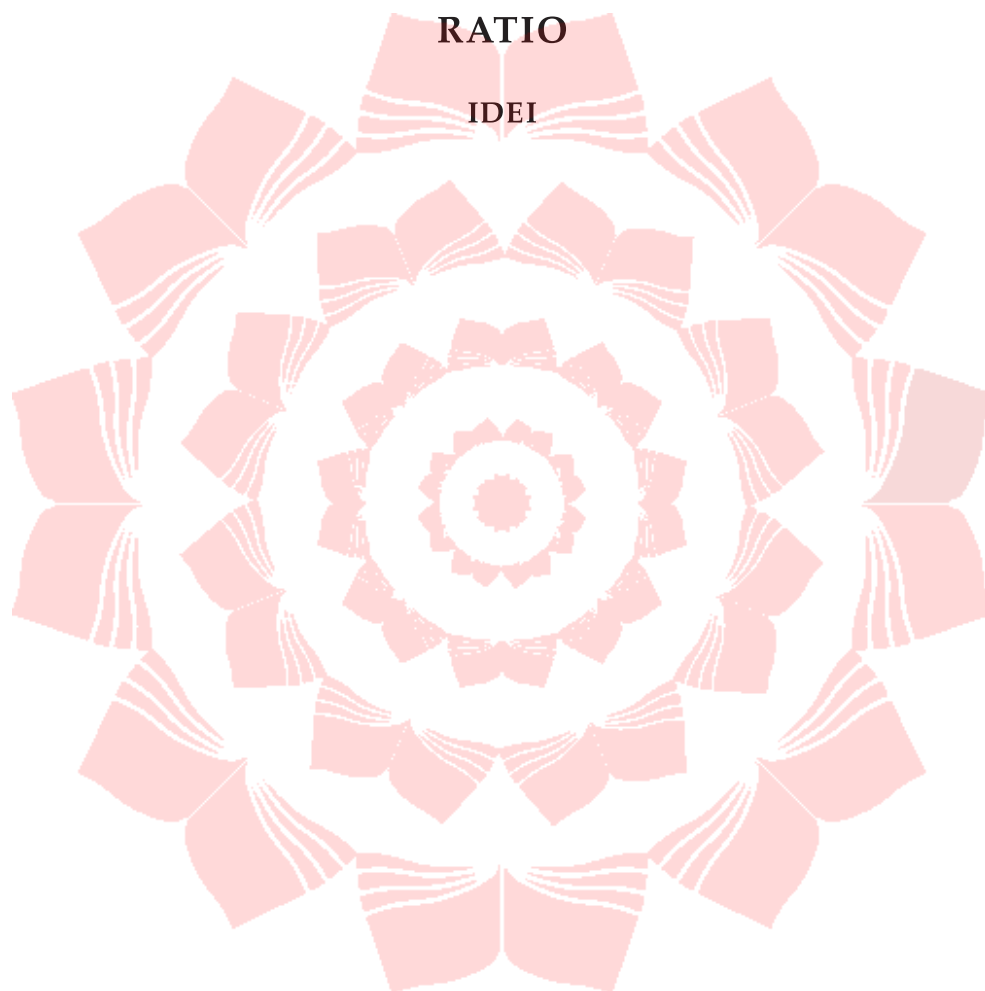
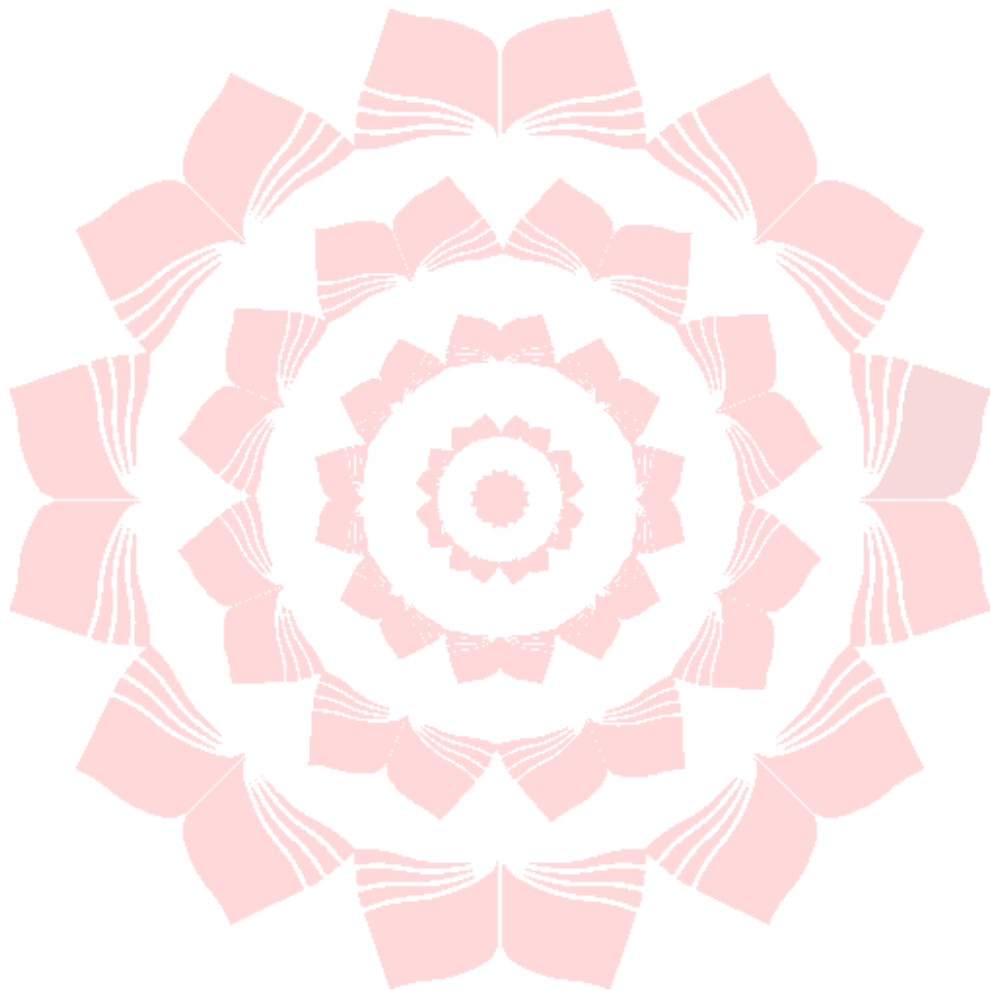

RATIO

IDEI

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

LESZEK KOŁAKOWSKI

CONFERINȚE MICI PE
TEME MARI

Traducere din polonă de
Constantin Geambașu

Prefață de
Edward Kanterian

Ratio et Revelatio
2024

Colecția *Ratio* este coordonată de
Florin George Călian

Redactare: Raluca Vereș și Otniel Vereș
Coperta: Gabi Giulușan
DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, Oradea

© Copyright: Ratio et Revelatio, 2024

Copyright fotografie coperta I: Agnieszka Kołakowska

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KOLAKOWSKI, LESZEK

Conferințe mici pe teme mari / Leszek Kołakowski ;
trad. din polonă de Constantin Geambașu. - Oradea : Ratio
et Revelatio, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-630-6657-15-5

I. Geambașu, Constantin (trad.)

1

Editura Ratio et Revelatio
Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetrevelatio.com
www.ratioetrevelatio.com

CUPRINS

INVITAȚIE LA LECTURA UNUI FILOZOF ADEVĂRAT	7
CUVÂNT-ÎNAINTE	15
Filozoful și rolul lui în cadrul comunității	15
SERIA I	21
Cuvânt-înainte	23
Despre putere	24
Despre glorie	30
Despre egalitate	36
Despre minciună	42
Despre toleranță	49
Despre călătorii	55
Despre virtute	60
Despre răspunderea colectivă	65
Despre roata norocului	70
Despre marea trădare	75
Despre violență	81
Despre libertate	87
Despre lux	94
Despre plictiseală	100
Matematicianul și misticul	107
SERIA II	115
Cuvânt-înainte	117
Despre Dumnezeu	118
Despre respectul față de natură	124
Despre superstiții	129
Despre râs	137
Despre sfinți	143
Despre terorism	149

Despre problema sexului	156
Despre tinerețe	162
Despre a nu face nimic	168
Despre conștiință	174
Despre ceea ce este bine și ceea ce este adevărat	179
Despre pedeapsa capitală	184
Despre stereotipurile naționale	191
Despre suferință	196

SERIA III	203
Cuvânt-înainte	205
Despre datorii	206
Despre iertare	212
Despre recorduri	219
Despre a fi propriul stăpân	225
Despre trecut și viitor	232
Despre invidie	238
Despre dreptate	244
Despre înmormântări	251
Despre măști	258
Despre dușmani și despre prieteni	265
Democrația este potrivnică naturii	272
Profețiile mele despre viitorul religiei și al filozofiei	281

INVITAȚIE LA LECTURA UNUI FILOZOF ADEVĂRAT

Pentru cei care preferă șabloanele simple în studiul istoriei ideilor, filozofia recentă se împarte în două tabere: filozofia analitică și filozofia continentală. Cele două tabere ar putea fi descrise ca reprezentând anumite dualități ale spiritului uman, cum ar fi distincția între fapte și valori, rațiune și sentiment, argument și evocare, știință și viață, matematică și literatură, necesar și contingent, atemporalitate și istorie. Filozofia analitică ar fi, așadar, o știință rațională care descoperă fapte și legi care explică aceste fapte, legi necesare și certe, și care, în cazul ideal, sunt formulate în termenii logicii matematice, ce descriu structuri abstracte și atemporale. Filozofia continentală, în schimb, este preocupată de crearea valorilor (chiar și prin acțiune politică sau artistică), de expresia cvasi-literară a sentimentelor iraționale ale vieții (sacru, sublimul, greața, angoasa, alienarea) și de ideea că suntem mereu influențați de schimbările contingente și imprevizibile ale istoriei, ceea ce dovedește că totul este relativ.

Mulți dintre filozofii contemporani care sunt considerați ca aparținând uneia dintre cele două tabere subscriu în mod explicit unora dintre afirmațiile sus-menționate. De exemplu, sunt mulți filozofi analitici care se consideră oameni de știință autentici, cercetători complet raționali și riguroși, asemănători matematicienilor și fizicienilor. Un Timothy Williamson sau un Hannes Leitgeb ar fi exemple proeminente. Sunt, pe de altă parte, mulți gânditori continentali care nu numai că scriu într-un mod cvasi-literar despre greața existențială (Sartre), despre non-existența adevărilor morale

și metafizice (Vattimo), despre fluiditatea sexualității umane (Foucault, Judith Butler), dar care caută, prin chiar scrisul lor evocativ-jucăuș, să îndemne la activism social-politic subversiv.

Există, printre membrii ambelor tabere, aceia care nu numai că sunt mândri de apartenența lor la tabăra respectivă, dar îi consideră pe cei din tabăra opusă nedemni de titlul de filozof. Mulți din tabăra analitică îi consideră pe „continentali” pretențioși și obscuranțiști, pe când cei din tabăra continentală îi consideră pe „analitici” plictisitori și sterpi. Aș putea să dau aici multe exemple pe care le-am întâlnit în cursul carierei mele academice în Marea Britanie. Un fost coleg și foarte înfocat filozof analitic îmi spunea că el, considerându-se om de știință, nu citește decât ultimele 3-4 ediții ale marilor jurnale de specialitate; iar propunerii de a introduce un curs despre filozofia religiei i s-a opus cu argumentul că „filozofia și religia sunt ca apa și uleiul.” Pe de altă parte, când am fost nevoiți, din lipsa de cadre didactice, să angajăm colegi din departamentul de literatură pentru a ține prelegeri (deja scrise) despre filozofia analitică a limbajului, aceștia au acceptat. Însă, cum am aflat mai târziu de la un student, fiind adepți ai lui Foucault și ai neo-istoricismului influențat de acesta, s-au arătat complet nedumeriți de teoriile semantice recente, neînțelegând care ar fi importanța filozofică a unor propoziții precum „‘Zăpada e albă’ e adevărat dacă și numai dacă zăpada e albă” (T-teoremele lui Davidson, pe urmele lui Tarski).

Existența acestei narațiuni dualiste nu înseamnă însă că filozofia recentă chiar se împarte în aceste două tabere. Narațiunea în cauză este, de fapt, un *symptom* al crizei, al unei deficiențe a filozofiei recente. Ea este rezultatul a cel puțin patru lapsusuri.

Primul lapsus pare cel mai puțin nociv. Este vorba de ultra-specializarea filozofilor contemporani, de ambele părți. Există, de exemplu, filozofi care se consideră analitici, dar care nu au nimic să-și spună unul altuia, în afară de truismul că sunt filozofi analitici și oameni de știință. Am fost de multe ori martor la asemenea „dialoguri”, bunăoară între un logician și un filozof politic. După stabilirea faptului că sunt ambii analitici, s-a trecut la *bârfe*! Nici cei din tabăra continentală nu sunt mai puțin inocenți, oferind, să zicem, o interpretare de-leuziană a lui Marx din *Grundrisse* sau o interpretare marxisto-freudiană a lui Agamben. Combinații peste combinații, adică *note de subsol la note de subsol la note de subsol*. În afară de cercul lor foarte restrâns de specialiști, aceste texte rămân nu mai puțin oculte și neinteresante decât cele ale „analiticilor”. Cititorul poate testa aceasta, de exemplu, consultând conținutul jurnalului analitic *Philosophical Studies* sau al *Continental Philosophy Review*. Nu vreau totuși să denunț complet, în spiritul unor comentatori, specializarea în filozofie. Orice tânăr filozof sau tânără filozoafă trebuie să treacă prin „botezul de foc” al specializării, ca un pas necesar pentru a deveni un filozof riguros și autonom. Următoarele lapsusuri mi se par însă mult mai grave.

În al doilea rând, faptul că pot exista filozofi care se consideră fie adevărați oameni de știință sau chiar matematicieni, fie cvasi-artiști jucăuși care nu enunță nici un adevăr, ci îndeamnă, cel mult, la acte subversive împotriva „sistemului”, trădează deficiențe serioase ale reflecției filozofice de ambele părți. Căci, totuși, filozofia rămâne disciplina auto-reflexivă prin excelență și nu poate să își permită o neînțelegere totală a propriei naturi. Dar atunci cum să ne explicăm că un filozof se

poate considera un om de știință? Asta ar însemna că el este un empirist. Însă propoziția „Empirismul este adevărat” nu poate fi dovedită empiric. Empirismul este, deci, incoerent. Aceeași problemă apare și cu propoziția „Filozofia este o disciplină matematică” – ea nu poate fi dovedită prin mijloace matematice, pentru că nu este o *propoziție a matematicii*. Și dacă trecem la „continentali”, problema re apare aproape întocmai: a spune că nu există adevăruri absolute, că totul este fluid și istoric, înseamnă tocmai a enunța un adevăr absolut, solid și anistoric. Și aici, logica pe care se bazează concepția principală este vicioasă.

În al treilea rând, narațiunea amintită, folosind numai două culori – alb și negru –, trece peste distincții importante, prezente *înăuntrul* fiecăreia dintre cele două tabere. Există, cu alte cuvinte, sub-tabere în fiecare tabără, care chiar se combat între ele. Iar dacă am urmări atent problemele dezbătute, începând cu una dintre tabere, nu este deloc exclus să ne trezim, când soluția unei probleme este găsită, într-o cu totul altă sub-tabără sau chiar în tabăra opusă, fie ea analitică sau continentală! Gândiți-vă doar, ca să dau un singur exemplu, la fizicismul *en vogue* în filozofia analitică a minții. El afirmă, într-o variantă, că mintea este identică cu creierul și că orice ne trece prin minte corespunde sau este identic cu un eveniment din creier. Această afirmație se pretinde a fi științifică, dovada ei urmând să fie furnizată prin experimente și observații științifice. Adevărul este însă că până în prezent nu există *nicio dovadă științifică* că ceea ce ne trece prin minte, cum ar fi, de exemplu, un gând, s-ar afla în creier. De fapt, nici *nu poate să existe* o asemenea dovadă științifico-empirică a propoziției sau „ipotezei” că un gând se află într-un creier. Dacă luăm,

de exemplu, gândul „Încălzirea globală este cauzată de omenire”, acest gând poate fi, fără nici o îndoială, împărtășit, în același timp, de mulți oameni. Adică: mai mulți oameni pot să gândească sau să creadă în același timp că încălzirea globală este cauzată de omenire (și chiar o și fac). Iar dacă gândul ar fi ceva fizic, existent în creier, ar trebui, în acest caz, să existe, simultan, în locuri spațiale diferite. Însă o entitate fizică nu poate exista în mai multe locuri în același timp.

Există multe alte obiecții justificate împotriva fizicalismului. Ele au fost articulate de filozofi din aceeași tabără *analitică*, mai exact, din sub-tabăra celor care subscriu filozofiei lui Wittgenstein și a lui Aristotel (exemple ar fi Anthony Kenny și Peter Hacker). Iar filozofiei minții aristotelice îi subscriu și unii gânditori pe care am fi înclinați să-i considerăm continentali, cum ar fi cei din tradiția hermeneutică, bunăoară un Gadamer. Vedem cum critica unei doctrine din tabăra analitică, fizicalismul, făcută de o sub-tabără tot analitică, ne trimite la tabăra continentală, prin intermediul lui Aristotel.

Dar, în fond, ce a fost Aristotel: un „analitic” sau un „continental”? Întrebarea pare bizară. În care tabără intră un Occam și un Aquino? Dar un Kant și un Hegel? Și Marx, Trendelenburg, Cassirer, Scheler, Hartmann, ei unde intră? Putem spune că Hegel și Marx sunt filozofi „continentali”, dat fiind sistemele lor de gândire profund istoriciste, în contradistinție cu structurile abstracte, atemporale, pe care le studiază logicienii de la Bolzano și Frege încoace? Totuși Marx a conceput materialismul dialectic ca o știință riguroasă, iar Hegel a scris chiar o *Știință a logicii*. Este ciudat, în plus, mai ales că *logica are și ea o istorie* a ei, și chiar filozofia analitică

are o istorie proprie, de la Frege la David Lewis, cu concepții deloc identice despre ceea ce este logica și ce este analiza filozofică. Un Cassirer a scris mult despre subiecte istorice, de ex. *Das Erkenntnisproblem* (*Problema cunoașterii*), *The Myth of the State* (*Mitul statului*). Dar a scris și despre filozofia matematicii, precum și o carte despre teoria relativității (ultima admirată de Einstein). Iar un Georg Henrik von Wright, logician distins, inventatorul logicii deontice, a scris atât *Varieties of Goodness* (*Varietăți ale binelui*), în care redescoperă concepte fundamentale ale eticii lui Aristotel, cât și *Explicație și înțelegere*, în care caută, în mod explicit și sistematic, să elaboreze o teorie a acțiunii care să împacă paradigma științifică a explicației cu noțiunea de înțelegere promovată de tradiția hermeneutică. Așa cum a încercat să o facă, în felul său, și Noica la noi, în *Logica lui Hermes*.

Vedem deci, în al patrulea rând, că cele două tabere nu numai că nu sunt complet distincte, dar nici măcar, luate împreună, nu sunt exclusive. În plus, ele se schimbă în timp, se suprapun, uneori mai mult, alteori mai puțin (deci și aici o istorie), și, în plus, există filozofi care nu pot fi clasificați ca aparținând nici uneia dintre cele două tabere.

Putem conchide că distincția analitic-continental este prost gândită, un simptom al lipsei de reflecție serioasă și înțelegere profundă a evoluției filozofiei moderne. Nu ne putem folosi de ea decât pentru a desemna niște atitudini polemice și neînțelegeri reciproce. Ea nu ne ajută să determinăm ce este, în fond, filozofia. Ca să răspundem la această întrebare, trebuie să adoptăm o cu totul altă atitudine, și să căutăm să identificăm, *înainte de a ne alătura unei tabere*, care sunt, în esență, întrebările fundamentale care îi preocupă pe filozofii moderni.

În această privință, nu cred că există un răspuns mai precis și profund decât cel dat de Kant în urmă cu mai bine de 200 de ani. Pentru el, întrebările fundamentale ale filozofiei sunt „Ce pot să știu?“, „Ce trebuie să fac?“ și „Ce pot să sper?“, toate trei subsumate întrebării fundamentale „Ce este omul?“. Dacă ne gândim bine, în fond, atât filozofii „analitici“, cât și cei „continentali“ aspiră în continuare la aceste întrebări, poate fără să fie conștienți de acest lucru. Întrebarea fundamentală, „Ce este omul?“ nu și-a pierdut nimic din actualitate; de fapt, ea a devenit și mai acută într-o epocă în care istoria omului pare să se decupleze de cea a naturii, așa cum propovăduiesc cei care cred în puterile nemărginite ale omenirii de a controla natura și de a produce creștere economică și tehnologică la infinit. Sau poate acești noi preoți ai progresului – magnați aproape omnipotenți ca un Elon Musk, un Peter Thiel, Frații Koch și mulți alți miliardari mai mult sau mai puțin onești, cu legiunile de apologeți libertarieni și antisocialiști vehemenți pe care Koch & Co. îi finanțează prin *think tank*-uri precum Cato Institute sau Mises Institute – nu sunt chiar așa de departe de prometeismul unui gânditor socialist din sec. al XIX-lea, care scria:

„Capacitatea de producție de care dispune umanitatea este nemărginită. Capacitatea productivă a solu-lui poate fi mărită la infinit prin aplicarea capitalului, a muncii și a științei. [...] Capitalul crește zilnic; forța de muncă crește odată cu populația, iar știința supune for-ța naturii omenirii cu fiecare zi ce trece.” (Îl las pe cititor să descopere despre cine este vorba aici.)

Hotărât, avem nevoie urgentă, în antropocen, de filo-zofi care să ne ajute să repunem în discuție și să regân-dim întrebarea „Ce este omul?“. Dacă cineva evită sau

respinge această întrebare, nu putem să-l considerăm un filozof, indiferent dacă se consideră „analitic” sau „continental”, sau chiar numai un istoric al filozofiei.

În cazul de față, cel al lui Leszek Kołakowski, avem, dimpotrivă, exemplul strălucit al unui adevărat filozof, al unui gânditor care nu numai că nu poate fi clasificat după dihotomia simplistă pe care am criticat-o, dar care repune întrebările lui Kant într-un mod accesibil în veritabilele miniaturi eseistice din prezentul volum. Kołakowski, atât în aceste scurte texte, cât și în ampla sa operă, cu titluri atât de grăitoare precum *Este Dumnezeu fericit?*, *Why is There Something Rather than Nothing?* (*De ce există ceva mai degrabă decât nimic?*), *Modernity on Endless Trial* (*Încercările modernității*), *Horror metaphysicus*, *Positivist Philosophy* (*Filozofia pozitivistă*), *Husserl and the Search for Certitude* (*Husserl și căutarea certitudinii*), ca să nu mai vorbim de *magnum opus*-ul său în trei volume, *Principalele curențe ale marxismului*, este, poate, unul dintre puținii care salvează filozofia modernă de la propria sa auto-anihilare. Îl invit pe cititor să citească atent textele care urmează, să mediteze asupra lor și să-și formeze singur un răspuns la problemele atât de importante pe care marele gânditor polonez le abordează cu atâta luciditate și onestitate.

Edward Kanterian

31 octombrie 2024

CUVÂNT-ÎNAINTE

Filozoful și rolul lui în cadrul comunității

Leszek Kołakowski (1927-2009), unul dintre cei mai proeminenți intelectuali ai timpurilor noastre, poate cel mai de seamă filozof din spațiul central-european, ocupă un loc distinct în cadrul școlii poloneze de filozofie, care s-a impus în secolul XX cu câteva nume de rezonanță europeană: Roman Ingarden, Innocenty M. Bocheński, Władysław Tatarkiewicz, Tadeusz Kotarbiński etc.

Născut în anul 1927, la Radom, în Polonia, a manifestat încă de tânăr un interes deosebit față de carte. A studiat filozofia la Universitatea din Łódź, unde a și lucrat o perioadă de doi ani ca asistent la catedra de logică. La scurt timp și-a susținut teza de doctorat la Universitatea din Varșovia, unde va deveni profesor de filozofie, până în anul 1968, când, în urma tendințelor de revizuire a filozofiei marxiste în spirit umanist și a mișcării naționaliste, îndreptate împotriva evreilor, coordonate de activiștii de partid de la vârf, a trebuit să părăsească țara și să emigreze. Ca specialist cu temeinică pregătire a găsit repede de lucru în universități de renume în Europa (Oxford) și Statele Unite (Berkeley, Chicago).

Biografia intelectuală a lui Kołakowski se identifică în mare măsură cu aceea a multor intelectuali din spațiul comunist. După război, a intrat în Partidul Muncitoresc Unit Polonez, ținând cursuri la școala de partid (1952-1954) și colaborând cu două periodice extrem de cunoscute în vremea respectivă: „Nowa Kultura” (Cultura nouă) și „Po Prostu” (Pur și simplu). În anii ‘50-‘60, a contribuit la dezvoltarea așa-numitului umanism marxist, iar în anul 1956, odată cu „dezghețul” stalinist, s-a impli-